

Una ciutat. Identitat de barri i ciutadania sota el franquisme

Xavier Domènech i Sampere (moderador)

L'article és un treball a partir de les fonts orals, els relats de protagonistes d'una època –el franquisme–, que ens acosten al tema de les identitats. Aquestes identitats aparegueren, evolucionaren i es transformaren a partir de les experiències vitals, individuals i col·lectives, de les persones que hi donaven cos i forma, perquè és tan sols des del coneixement del seu relat vital que les podem comprendre globalment.

Finalment, amb l'arribada dels ajuntaments democràtics, s'inicià el procés d'articulació d'un sentiment de pertinença, ja no tan sols a un barri, sinó també a una ciutat: Sabadell.

El treball recull testimonis de diversos àmbits, entre els quals destaquen les associacions de veïns i les organitzacions obreres.

Quan Sabadell no era Sabadell

“Era una consciència molt de barri, sí. És que era, era, era un món a banda de Sabadell. O sigui, jo encara he sentit als Merinals: ‘Vamos a Sabadell’. Però és que al Poblenuou és que et senties com un poble, era més un poble i la gent se sentia del Poblenuou. En general es tenia molt poca consciència de pertànyer a Sabadell. I segurament Sabadell... bé, encara que fóssim a Sabadell, el Sabadell més institucional tenia molt poc en compte els barris, els tenia completament abandonats i, per tant, la gent feia la seva vida en un món bastant a part. [...] I no hi havia globalment gaire consciència, més allà de la consciència de vegades política, però com a barri no hi havia un sentit de pertinença a una ciutat [...]. La gent se sentia del Poblenuou, com s’havien sentit de Bienvenida o d’un altre poble d’Andalusia. [...] Sabadell quedava, quedava allunyat. Geogràficament inclòs. No hi havia els vehicles que hi ha ara.”
(Lluís Casanoves)

“Se vivía... era gracioso. Hasta hace poco nos ha costado, hay que admitir que a todos nos ha costado, éramos una barriada totalmente al margen y marginada, si bien es cierto que también en Sabadell estaban marginados. [...] Yo cuando viví en Manresa lo que era el centro como mínimo estaba arreglado. Bueno, en Sabadell no era centro hasta casi trescientos metros del ayuntamiento, lo que quiere decir que no había una conciencia de ciudad [...]. Y en el barrio pues mucho menos, hasta el punto de que aquí cuando íbamos al centro pues en vez de decir ‘¿a dónde vas? Pues voy al centro de Sabadell’, no se decía, o sea ‘voy al centro’ decíamos ‘voy a Sabadell’, como si fuera una cosa al margen. Eso da una idea dijéramos del disparate que había, no te sentías integrado. Entre otras cosas, no creció la ciudad sino que fue un poco salpicada y entonces quedaba cortada y de ahí, y de ahí ese ‘voy a Sabadell’, porque no estabas. No se había ido expandiendo geográficamente sino que se había ido manchando. Y todos los barrios, no solamente éste sino todos los barrios, que tenían, dijéramos, bastante terreno habían nacido igual. Por ejemplo, el Poblenuou está a tres kilómetros de Sabadell y es un barrio de Sabadell, Torre-romeu está también a dos kilómetros de lo que es Sabadell, el casco antiguo de Sabadell; els Merinals,

Can Rull..., también estaban aislados y el único barrio que sí estaba integrado es uno que nace entre Barberà del Vallès y Sabadell, que es la Creu de Barberà. Porque, bueno, allí no había margen y entonces creció, dijéramos, más seguido. Salías al campo y luego entrabas en el barrio, y de ahí esa idea de que estabas en un sitio que no era Sabadell, sino en un barrio de Sabadell. Pensemos que incluso hasta que no ha habido el ayuntamiento democrático no ha habido ni transporte urbano a estos sitios, a algunos de estos sitios núcleos que yo he dicho. Por ejemplo, no llegaban los autobuses, no llegaban als Merinals, que es otro de los barrios, no llegaban a Can Deu, que es la prolongación de Ca n’Oriac; no llegaban al Poblenuou de la Salut, no llegaban a Torre-romeu, por lo menos a la parte alta, no llegaban a Can Roqueta que es otra zona, dijéramos, también, otro núcleo de población un poco distante. Por lo tanto, eso demuestra que no eran poblaciones sino que eran satélites, dijéramos, de esa población.”

(Francisco Morales)

“Normalmente casi en ningún barrio había la concepción de ser de Sabadell, ¿no? Porque siempre cuando la gente —de Can Puiggener— se desplazaba decía ‘vamos a Sabadell’. ¿Entiendes? Ahora mucha gente dice ‘vamos al centro’, pero entonces era ‘vamos a Sabadell’. Yo recuerdo que el autobús no llegaba al barrio.”

(Joaquín Zamoro)

“Sí, sí, íbamos a Sabadell, íbamos a Sabadell, nosotros íbamos, ‘hay que ir a Sabadell, porque’ o ‘ir a Sabadell’ y sí tenías que ir al centro de Sabadell te ibas andando, porque cuantas veces iba yo andando al Taulí, al que ahora es Taulí, cuántas veces nos hemos ido andando al Taulí. El autobús costaba dinero y no podías pagar el autobús. Te estoy hablando cuando el autobús te costaba, pues te costaba veinticinco céntimos o treinta, y yo recuerdo cuando se pagaban dos reales todavía por el autobús. Pero desde la Cruz nosotros íbamos a Sabadell, no era como ahora, cojones, pues ahora hay tiendas por todos lados, y todo, y bueno ‘pues tengo que subir, o tengo que ir al, o tengo que’, no, no, nosotros era ir, íbamos a Sabadell, se cogía el autobús para ir a alguna cosa que tuvieras que hacer

por el centro, que ahí estaba todo, los juzgados y todo. Pues íbamos a Sabadell, íbamos a Sabadell [...], parecía que la Cruz, porque le decían la Cruz de Barberà, la Cruz de Barberà, y Sabadell parece que estaba a una distancia grandiosa, y desde luego la había, porque claro, allí llegaba el autobús allá, y hasta allí tu tenías que espabilarte y si querías cogías el autobús y si no, pues andando. Tenías que irte andando, y cuántas veces, ya te digo, desde el Taulí, subir alguien, mi madre cuando la operaron de la vista y todo eso, pues nosotros nos veníamos andando desde allá, nos tirábamos una hora andando, pero nos veníamos andando desde allí a casa. Porque, por eso, porque sí tenías que guardarlos para otra cosa, y así iban las cosas, sí, sí.”
(Juan González Merino)

98

Identitat de barri, identitat de ciutat: aproximacions metodològiques

La visió d'aquests quatre testimonis que hem presentat aquí ens posa sobre la pista de dos fenòmens històrics viscuts a la nostra ciutat. El primer, de caràcter més general, ens indica que els sentiments de pertinença i les identitats que els sustenten, àdhuc aquells que es presenten en la seva forma més natural, com la localitat on un viu, no són quelcom “natural”, sinó construït. El segon ens indica que fins fa relativament poc, a la nostra ciutat, la majoria dels seus habitants no sentien que en formessin part i això malgrat l'interès que mostrava el franquisme, i les seves elits locals, en fomentar una identitat local —el sabadellenquisme, el barcelonisme, el vigatanisme, etc.— que erosionés o diluís qualsevol sentiment de pertinença que, anant més enllà de la localitat, fos potencialment perillós per a la construcció del *Nuevo Estado*.

De fet, a banda de la construcció d'una identitat local pròpia, que durant aquells anys tan sols era mantinguda per la població autòctona de la ciutat, Sabadell es convertí en un gresol d'identitats d'origen que tingué el seu primer esglaió d'afermament en l'articulació d'un sentit de pertinença al barri. En certa manera aquesta realitat continua viva avui en dia, sobretot entre les generacions que van protagonitzar la immigració; però ho és en osmosi amb una identi-

tat de ciutat. El barri fins a cert punt concreta la vida a la ciutat, però en aquells moments això no era així. El barri i la ciutat de Sabadell es percebien com a realitats alienes. Hi ha una base objectiva per comprendre-ho. Els mateixos testimonis anteriors apunten algunes de les raons: el creixement urbanístic desordenat, l'aïllament comunicatiu, l'assimilació de Sabadell a la seva vessant institucional, etc. La realitat és que la ciutat sota el franquisme, en un doble procés de repressió sobre gran part de la seva població durant els anys quaranta i de creixement humà absolutament caòtic inicialment, era una comunitat vivencial esquarterada. Però les bases objectives d'aquest procés no són suficients per comprendre les formes concretes que prengueren les representacions col·lectives en l'espai de la majoria dels nous habitants de Sabadell. Aquestes es desenvoluparen en el procés històric a partir de les tradicions i experiències vitals que visqueren els subjectes que finalment les produïen. En darrer terme és en les interaccions entre passat i present dels nous pobladors, entre realitat i tradició, i entre subjectivitat i intersubjectivitat, com s'explica la conformació d'un nou imaginari col·lectiu, complex i a voltes contradictori, o el seu contrari. De manera que en marcs materials similars es poden produir formes de vida i d'identitat diverses.

Tanmateix, malgrat que considerem les identitats com a producte d'un procés històric —de l'acció i l'experiència de l'ésser humà en un espai concret en el temps—, com ens podem aproximar a un fenomen tan volàtil, i tan real al mateix temps, com les identitats? Aquestes plantegen una sèrie de problemes metodològics que afecten tant la nostra capacitat de registrar-les com d'interpretar-les. Problemes que tenen el seu origen en el mateix caràcter inherent de l'objecte al qual ens volem acostar. Les identitats no existeixen com les cadires, encara que tenen un efecte sobre les nostres vides tan important com els objectes que les fan possibles. Pertanyen a les persones i aquestes, menys en els casos més militants d'un sentiment de pertinença política, religiosa, local o nacional, no es conformen individualment com un tot homogeni pel que fa als seus sentiments de pertinença o explicacions del món on viuen. El llegat del seu passat, transmès o viscut i les seves experiències presents, conformen un camp on identitats variables, amb lleialtats també variables al

llarg del temps, conviuen més o menys coherentment, més o menys incoherentment. Un pot haver estat anarquista i després comunista, venir del catolicisme integrista i passar-se al catolicisme progressista, obrer –orgullós de la seva classe– durant els anys seixanta, i de classe mitjana –orgullós del seu progrés individual– en l'actualitat, de Ca n'Oriac i murcià, català andalús o andalús català, fins i tot un també es pot sentir sabadellenc i, encara l'últim, pot professar el sabadellenquisme.

A més d'aquesta dificultat inherent de l'objecte al qual ens volem aproximar –un pot observar identitats col·lectives a partir de retòriques i comportaments col·lectius al llarg del temps, però difícilment les atraparà en una persona concreta i en un moment determinat–, hi ha un segon escull de tipus metodològic difícil de salvar. Les identitats no deixen usualment un registre històric directe i la seva empremta s'ha de cercar a partir de fonts que ens mostrin conductes i elements culturals que es desenvolupen en el marc de l'existència d'identitats. De fet, en termes generals –per posar-ne un exemple– l'existència d'una conflictivitat obrera sostinguda durant el temps i la creació d'organitzacions de classe pròpies del moviment obrer, ens permet inferir l'existència, profunditat i extensió d'una identitat obrera. Però si això ens indica l'existència d'una identitat, ens diu poc del seu contingut concret, de quines són les aspiracions i representacions que la sustenten i li donen la seva forma concreta. En aquest marc, també pel tema que ens ocupa aquí –la formació d'identitats de barri i la seva relació amb la creació d'una cultura de ciutat– les fonts són principalment de quatre tipus: revistes i escrits públics produïts en les xarxes relacionals que es troben en la base de la formació de les noves identitats, la literatura i escrits de caràcter individual generada pels subjectes que conformen els nous grups poblacionals, les fonts policials i el relat dels mateixos protagonistes amb la creació de fonts orals.

De fet, en el cas de Sabadell, tenim dos admirables exemples de les dues primeres fonts mencionades. En

primer terme, la valuosa tesina inèdita de Ricard Martínez sobre el desenvolupament del moviment veïnal a la nostra ciutat,¹ que més enllà de ser la història del moviment veïnal a Sabadell durant el franquisme, aconseguieix a partir de l'anàlisi del discurs desenvolupat a la revista *Can Oriach* (principal portaveu públic del moviment de barris de la ciutat i a la vegada de l'oposició antifranquista) introduir-nos en l'anàlisi dels continguts, valors i retòriques d'una nova identitat urbana que tenia en la seva base la realitat viscuda en els nous barris i els seu pobladors. Tanmateix, tal com ha assenyalat el mateix Ricard Martínez, l'ús d'aquest tipus de fonts limita la capacitat explicativa a les avantguardes que procuraven conscientment produir, reforçar i orientar d'una forma determinada els materials d'aquestes noves identitats. Si bé el rol d'aquestes avantguardes culturals i polítiques, en el sentit de capacitat d'influència durant aquest període, ens indica que tingueren cert èxit en el paper que s'havien assignat, poc més sabem de quina relació establia la seva codificació d'una identitat militant –on valors com la classe, la solidaritat, la igualtat o l'anticapitalisme més genèric es trobaven en el centre del discurs– amb els diferents cercles concèntrics de més a menys adhesió a aquesta identitat en els barris perifèrics de la ciutat. Angelina Puig, altre cop en un treball d'investigació, inèdit per desgràcia de la nostra ciutat,² ens va mostrar una segona forma d'aproximació a aquestes identitats. A partir del seguiment de la producció poètica personal d'una veïna de Torre-romeu, Angelina ens mostra com, en relació al descobriment de la identitat catalana en el nou marc vivencial, alguns dels seus pobladors redescobreixen i codifiquen la seva pròpia identitat andalusa, andalusa i catalana, i en alguns casos, cosa que l'autora no registra, només catalana. Tanmateix és de lamentar que la poca tradició de recull d'escrits de caràcter privat –cartes, poesies, diaris, etc.– limita l'ús d'una font, que les poques vegades que ha estat utilitzada, ha mostrat una gran capacitat d'introduir-nos en el microcosmos on es conforma la genètica de les noves identitats.

1 Ricard MARTÍNEZ, "El moviment veïnal a l'àrea metropolitana de Barcelona durant el tardofranquisme i la transició: el cas de Sabadell (1966-1976)", tesina inèdita, 1999, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

2 Angelina PUIG, "De Pedro Martínez a Sabadell: l'emigració, una realitat no exclusivament econòmica, 1920-1975", tesi doctoral, 1990, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra.

Però si aquesta font ha estat poques vegades utilitzada, tampoc les fonts policials sembla que hagin cridat l'atenció de cap investigador en aquest tipus d'aproximacions. I això que el franquisme, en la seva obsessió totalitària per controlar les opinions i pensaments de la població, va ser un règim que va produir i recopilar a partir de cartes privades i escrits públics, abundant informació política, social i cultural, sobre els comportaments, actituds i accions dels habitants dels barris, que són objecte d'aquesta aproximació. En aquest sentit els comentaris de situacions elaborats pels cossos d'investigació policials, a partir del seguiment de converses en bars, centres socials o al mateix carrer, sobre temes tan variats com l'emigració, la moral pública, els conflictes socials o els càrrecs públics, són una font que, degudament tractada, presenta una potencialitat que ens ha de permetre conèixer d'una forma minuciosa l'evolució de les opinions dels habitants dels nous barris nascuts sota el règim franquista.³

Tanmateix, pel que ens interessa aquí, és la font oral la que hauria d'ocupar un lloc privilegiat en qualsevol aproximació al tema de les identitats sota el franquisme. Aquestes aparegueren, evolucionaren i es transformaren a partir de les experiències vitals, individuals i col·lectives, de les persones que els donaven cos i forma i és tan sols des del coneixement del seu relat vital que les podem comprendre en tota la seva globalitat. Relat subjectiu en el cas d'una sola font oral, relat intersubjectiu en el cas de creació de múltiples fonts a partir de persones que van viure experiències comunes, que s'ha de contrastar necessàriament amb altres fonts, per destriar allò que es presenta com a congruent amb la realitat històrica, d'allò que és producte dels problemes específics de l'elaboració d'una font tan personal, i encara això últim –la incongruència– ens ha de permetre comprendre els elements que expliquen les distorsions de la memòria històrica. Tot i així aquesta font ha estat extremadament poc utilitzada,⁴ prioritzant les enquestes en el nostre temps present, que redueixen la complexitat d'un procés històric a una dada estadística, en una investigació a voltes més obsessionada en com s'integraren els nous contingents de població a la “identitat” catalana, que no pas en quines noves identitats generaren i com trans-

formaren els imaginaris col·lectius d'aquesta terra. Han passat molts anys des que Comín i García Nieto escrigueren allò que “*Más que grupos ‘integrados’ fueron ya grupos ‘innovadores’*”,⁵ i tanmateix no hem avançat gaire en el camp de comprendre quines foren aquestes innovacions des de dintre, des del coneixement del relat i les percepcions que aquestes noves poblacions de la ciutat han generat. Aquí no pretenem oferir una interpretació sobre aquest tema per al cas de Sabadell. Tan sols volem oferir una sèrie de materials, que han de ser contrastats en una feina posterior, que ens permetin observar i suggerir alguns dels elements que expliquen la formació d'aquestes noves identitats i com s'integraren a la ciutat, entesa no només com un espai on viure, sinó com un espai de pertinença. La raó és poder mostrar la potencialitat de les fonts orals per a aquest tipus d'investigació, en una ciutat que des de la feina pionera d'Andreu Castells en la recol·lecció de veus, ha tingut una gran atenció a l'hora de generar aquest tipus de fonts, però que ha patit d'una falta d'investigacions que les utilitzessin com a eix principal del seu relat. En aquest sentit, les línies que segueixen es basen en el conjunt de 15 entrevistes realitzades en els anys 2000 i 2001 a partir d'un conveni firmat entre l'Ajuntament de Sabadell, l'Arxiu Històric de Sabadell i la Fundació Cipriano García.⁶ Els entrevistats tenen una procedència concreta: tots ells han estat militants antifranquistes. Això produeix una mostra segada; tanmateix la voluntat d'aquest text no és produir coneixement històric en el sentit més precís del terme, tan sols suggerir algunes línies d'investigació per al futur.

Els que vingueren i el què es trobaren

Les dades són prou conegudes, no hi insistirem gaire. Sabadell, un cop acabada la Guerra Civil, comptava amb unes 47.000 ànimes; 20 anys després la seva població total s'havia doblat i després de dues noves dècades ja arribava als 180.000 habitants. Un creixement a totes llums extraordinari que fou especialment intens entre 1951 i 1970, quan arribaren gairebé uns 60.000 dels nous pobladors, la majoria dels quals, segons les dades del cens de 1981, venien d'Andalusia –uns 42.000–, d'altres contrades de Catalunya –uns

20.000–, i ja en menor intensitat de Múrcia –uns 8.000–, Extremadura –uns 5.000–, les dues Castelles i Aragó –uns 4.000 cada comunitat–. Tanmateix aquestes són les dades impactants, una altra cosa són les realitats. I és que malgrat la magnitud migratòria aquesta no va ser mai, i menys durant els primers anys, un agregat d'éssers humans fugint de la fam i buscant un lloc on poder viure sense més. Diverses raons els movien a marxar i també diverses raons els portaven específicament a Sabadell, i aquestes ens expliquen alguna cosa sobre el tipus de població que conformaren i les inquietuds que els mogueren.

Com és sobradament conegut, malgrat els miralls que s'han construït sobre els processos migratoris que els assimilaven a bombes de rellotgeria humana, disposades a explotar en qualsevol moment enduent-se amb elles les societats de recepció, la gent no va fugir en massa només per motius econòmics, almenys no ho fa així de bon principi; ni marxa sense saber res de la seva destinació. La immigració a Sabadell, tal com ens va explicar admirablement Angelina Puig, no té un origen exclusivament econòmic. La precarietat vital havia estat una realitat dels pobles d'origen de molts dels que vingueren pràcticament durant tot el primer terç del segle passat, de la mateixa manera que el pol d'atracció, el desenvolupament econòmic, també s'estava produint a les zones receptores durant el mateix període. Tanmateix no marxaren en aquell moment els que vingueren després –el que no significa que Catalunya no s'alimentés durant tota la centúria del fenomen migratori– i el motiu era l'esperança. L'esperança de la República primer, l'esperança d'una reforma agrària després, que els permetés viure dignament

a les seves terres, i l'esperança que la fi de la Guerra Civil inaugurés una forma de democràcia social avançada. Però aquesta esperança es clogué definitivament amb la instauració del franquisme. No només sobrevingué la repressió sobre gran part de les classes populars, sinó que també clogué qualsevol possibilitat d'un repartiment equitatiu de les terres en el present i futur més immediat. Més enllà d'això, exacerbà les jerarquies socials en el camp espanyol i estigmatitzà tots aquells que considerava com a potencialment desafectes.⁷

La combinació d'aquests dos factors, la clausura d'expectatives d'avenç social i la creació d'una atmosfera irrespirable, es troba en l'origen de moltes migracions. Evidentment el que es cercava era feina, però aquesta motivació econòmica es donava en un ambient i un context concret per als fills dels derrotats:

“La postguerra va ser dura, molt, molt dura! El pare també va estar a la presó i... El meu pare sempre ha estat a la presó. Sí, el van agafar també, perquè em sembla que era simpatitzant o tenia algun familiar o alguna cosa.”

(Álvaro García Trabanca)

De fet és corrent en la majoria d'entrevistats algun tipus d'experiència familiar amb la repressió. Experiència que a més en la majoria dels casos no tan sols es vivia com un drama humà i econòmic, ja que a les dures condicions de postguerra se li afegia la falta de membres adults a la família en edat de treballar, sinó també en pell pròpia a causa de l'estigma social que queia sobre d'ells. No era estrany en

3 La major part d'aquest tipus de fonts es poden trobar a l'Arxiu Històric del Govern Civil de Barcelona, sèrie “Gobernadores Civiles”.

4 Angelina Puig, de nou, ha estat una de les pioneres en la utilització d'aquestes fonts en la tesi abans citada.

5 A. COMÍN, J. N. GARCÍA NIETO, “Juventud Obrera y conciencia de clase”, 1974, p. 26, dins: A. COMÍN, *Obras*, vol. 2: 1974-1977, Barcelona: Fundació Alfons Comín, 1986, p. 18-276.

6 Tanmateix en el text tan sols apareixeran abstractades les entrevistes de les quals comptem amb una transcripció completa, cosa que ha limitat aquest text sobretot pel que fa a l'experiència de gènere. Aquestes entrevistes es poden trobar tant a l'Arxiu Històric de Sabadell com a la Fundació Cipriano García.

7 Sobre la construcció d'un discurs i una pràctica racista contra aquells que havien perdut la guerra, que es volia perpetuar en els seus fills, per part del règim, veure: Ricard VINYES, *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid: Temas de hoy, 2002. Per a una anàlisi de la repressió en les zones rurals i la intensificació de les jerarquies socials a partir d'aquestes: Conxita MIR, *El sino de los vencidos: la represión franquista en la Cataluña rural*, dins Julián CASANOVA (coord.), *Morir, matar, sobrevivir. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona: Crítica, 2002. Una magnífica reconstrucció de la brutal repressió que patí a Andalusia, terra d'origen de la majoria dels nous pobladors de Sabadell, des dels inicis de la guerra ens ve de la mà de: Francisco ESPINOSA, *La columna de la muerte. El avance del ejército franquista de Sevilla a Badajoz*, Barcelona: Crítica, 2003.

aquest context que si un fill d'un roig guanyava un concurs d'escriptura, el premi li fos sostret a favor de la filla de l'alcalde, car li era vedada qualsevol forma de reconeixement social,⁸ o que les experiències fora de l'àmbit familiar es transmutessin en una confrontació amb els símbols d'un nou règim que deixaren una empremta indeleble en la memòria de l'infant:

"Tenia 11 anys. Nosaltres a dinar a l'Auxilio Social. Allà ens donàvem un plat de sopa [...]. Al final doncs cantàvem "El cara al sol". Hi havia una jefa que anava amb una bata, anava sempre tirant-nos el cafè i aquell dia jo no vaig cantar. En comptes de cantar feia "hummm". "Tu! Un moment! Tu no cantaves!".

"Sí, sí!". "No cantaves!". Jo: "Sí, sí!". "No, cant... ¡Qué no me chilles!"

"Va agafar una taula, l'arrastrà al mig, em va fer pujar a sobre i em va obligar a cantar "El cara al sol". Plorant jo com una magdalena amb 10 o 11 anys! I em va fer, em va obligar a cantar "El cara al sol" davant de tots els nanos! "¡Y cómo vuelvas mañana no vendrás más a comer aquí!". Me'n recordo! És l'única cosa que me'n recordo encara ara!"

(Álvaro García Trabanca)

A voltes, però, les imatges d'aquests primers records foren més dures vitalment:

"Mi padre cuando vino del campo de concentración, llegó a casa, eso sí que me lo recuerdo, llegó a casa y estuvo un rato allí, estuvimos comiendo y tal, tal, pero inmediatamente [...] llegó un guardia civil y le dice: ¡Hola! Lo saludó, y le dice: ¡Venga, que le tenemos que hacer unas preguntas! Le dijo, que tenían que hacer unas preguntas, nada, estuvieron cuatro minutos, y ya está, ya no volvió hasta los cuatro años."

(Juan González Merino)

Situacions vitals que induïen a viure l'experiència de la postguerra en els seus pobles d'origen d'una forma traumàtica. De fet, malgrat que en la memòria històrica s'assumeix la Guerra Civil com el gran drama del poble espanyol durant el segle XX, és curiós observar com entre els primers immigrants aquesta associació no es fa directament amb la guerra. En aquest sentit els que recorden per edat les dues

etapes expressen la seva vivència clarament: "No deseo a nadie pasar lo que yo pasé, después de la guerra, exactamente, en la guerra no lo pasé [...]" (Ángel Rozas). De la mateixa manera, aquells que no en mantenen un record personal, l'experiència els fou transmesa també en un sentit determinat per la família:

"Nunca me hablaba mal de la República, al contrario y después cuando me hablaba de penurias y de fatigas ha sido justamente después de la guerra cuando empiezan los años de las hambrunas."

(Manuel Navas)

En aquest marc dins de la tradició familiar, malgrat que en molts casos no es parlés de política i àdhuc es desincentivés els més joves a participar en accions que havien dut els progenitors a la presó o la mort durant la postguerra, l'associació entre postguerra, repressió i franquisme era reforçada pel trauma d'aquests records:

"¡Era una imagen antifranquista totalmente! De que... de que hicieron muchas y muy gordas. Y bueno, y decirte un poco pues las historias de ellos, de sus familias y cosas así ¿no?. O sea, el hecho de que a mi abuela entraban y cada vez que iban, entraban los "nacionales" allí, la tienda se la vaciaban toda y tenían que volver a reponer... ¡Eh! Cosas de ese tipo. Y a mi madre pues lo que le pasó, que la cogieron, la pelaron, la hacían beber aceite de recino, pasear por allí por el pueblo, patadas y cosas de ese tipo y... ¡Cosas de esas! Hubieron unas cuantas pues que hicieron una bandera republicana muy bonita, la bordaron y tal. Y cuando entraron los 'nacionales' y supieron quienes eran pues las detenían y... y eso. Y las que más suerte tuvieron pues les hacían eso, otras desaparecían ¿no?"

(Joaquín Zamoro)

Repressió de postguerra en termes polítics i socioeconòmics –car la repressió política era alhora una repressió social i econòmica que marcà una certa manera de representar-se al món d'aquests primers immigrants– que es troba en l'origen de la seva emigració. Es cercava una sortida econòmica a una situació desesperada, però també un lloc on l'anonimat permetés refer vides pròpies i la dels fills. En molts casos aquesta marxa del poble es produïa just

quan els membres de la família sortien dels camps de concentració i comprovaven la impossibilitat de refer les seves vides en les comunitats que els havien estat pròpies. En altres, malgrat tots els intents de refer-se, la situació esdevenia ja totalment insostenible. Quan la família d'Antonio González, després d'anys de repressió, aconseguí fer-se amb un tros de terra comprat amb esforços, el fill de l'alcalde els vingué a anunciar que l'Ajuntament els expropiava el terreny: no era possible que un roig tingués terra al poble. El fill, marcat com a roig des d'infant, no pogué contenir-se i avançà cap a ell amb una forca per matar-lo. Malgrat que finalment no passà res, hagué de fugir cap a Sabadell. No hi havia sortida allà, necessitava un lloc on començar de nou.

En l'origen de molts dels primers pobladors dels nous barris de Sabadell, fins i tot en l'origen del mateix barri, es troba aquesta realitat. Tal com ens explica un altre testimoni, quan arribà a Ca n'Oriac, es trobà amb una experiència compartida amb els mateixos fundadors del suburbi:

"Es curioso que el primer catalán que empieza a colmar en el barrio, o sea la primera familia son catalanes, son de Vilanova i la Geltrú, y es también una coincidencia de que eran inmigrantes dentro de lo que era Cataluña pero era por problemas políticos, era represaliado y por ser conocido en su pueblo natal, en Vilanova i la Geltrú, se trasladaron aquí, y hacen ya el primer pozo y empiezan a facilitar agua a los vecinos."

(Francisco Morales)

És evident que aquest fenomen no afecta tota la immigració, com també ho és que afecta gran part de la primera. A mesura que aquesta s'anà estenent en amplitud al llarg dels anys s'anaren "normalitzant" les seves motivacions. Però aquesta primera és central per comprendre el fenomen migratori i el color de les xarxes relacionals dels nous barris. En primer terme perquè l'emigració, com hem dit abans, no és un fenomen d'agregació humana, s'elegeix una destinació perquè aquesta ofereix possibilitats, però l'arribada a una ciutat concreta es fa per motius concrets. En segon terme perquè la data d'arribada, pel mateix procés anterior, confereix un lloc especial en les noves comunitats de destinació.

El fenomen migratori, quan no és un èxode produït per una gran catàstrofe natural o humana, es produeix en cadena. Hi ha sempre uns primers immigrants, usualment un sol nucli familiar, o tan sols un fill o filla, que arriben a la seva destinació. En la mesura que aquesta és adequada a les seves necessitats s'hi queden i estableixen les primeres connexions que permetran desfilar les xarxes relacionals del seu lloc d'origen, a partir d'una migració encadenada, per refer-les al lloc de destinació. La tria d'aquest primer nucli, d'una ciutat concreta, a vegades es produeix per pur atzar "*vino a Sabadell durante la guerra eh y le gustó, se volvió de Sabadell a vivir él, a buscar trabajo, y nos trajo a la familia.*" (Manuel Navas). Però l'arribada posterior de familiars més o menys llunyans, amics i coneguts d'un mateix poble poc té a veure ja amb l'atzar:

"Primero venía una avanzadilla, o un matrimonio, se compraba la casita se la hacía tal y cual ¿no? [...] Y poco a poco fueron haciendo. Yo de hecho, en mi casa, que cuando mi padre la construyó en la calle Gironès, allí en Ca n'Oriac en Sabadell, recuerdo de haber tenido viviendo allí como 15 familias o más. Continuamente pasaba una familia con 4 o 5 hijos y se instalaban en casa, nunca evidentemente se cobraba absolutamente nada, compraban un terreno y todos los paisanos trabajaban en la casa durante los fines de semana y cuando levantaban entonces venían dos familias. Una se venía aquí y la otra se venía a la nueva casa. Era una cosa fascinante, una cosa que ha sido de mucha, mucha solidaridad. En este aspecto fue un proceso muy interesante, una cosa que hoy día es complicado que se pudiera hacer, porque la gente funciona como funciona ante las cosas. Había un nivel de solidaridad, muy majo, muy majo en ese sentido y claro de alguna forma te hace pensar de que toda la gente esta, que se conocían, que se querían y que se apoyaban de esa forma era gente que debería estar en la misma onda. [...] Además que es normal porque si hubiera sido un tío de derechas: 'Oye tu que me denunciaste, me metieron en la cárcel'. Es una cosa casi lógica, cuando empiezan a hablar entre todos ellos, o hablaban entre ellos, sobre el 'jilipollas' o el 'hijo de puta'

van marcando a toda la gente que era, que era lo malo digamos del pueblo, los que después colaboraron con el Franquismo.”

(Manuel Navas)

De fet aquest procés d'emigració en xarxa, que com es pot observar pel relat anterior té implicacions pel que fa a la centralitat d'alguns valors (com la solidaritat), en les noves comunitats vivencials i en el color ideològic d'aquestes, és un procés viscut per tots els entrevistats fos quin fos el seu any d'arribada. El relat no canvia substancialment molt si ens referim tant a principis dels cinquanta, com si ho observem una dècada després. En el primer cas: “Vam sortir d'Olivenza... Nosaltres, perdó, teníem uns coneguts aquí a Sabadell i per mitjà d'ells vam venir nosaltres” (Álvaro García Trabanca); en el segon:

“Años antes, habían venido unos amigos de mis padres. Uno que era carpintero se había venido para acá, para Cataluña, y mantenían relación. Aquello pues de cartas y de eso. Y al final pues le propusieron de venirse. Incluso para estar al principio, pues le ofrecieron la casa donde estaban. Que pudiera tener alguna habitación y estar allí. Y bueno, y al final pues se vino. Se vino mi padre y una hermana. Nosotros nos quedamos allí hasta que él ya encontró trabajo y, más o menos, se asentó un poquillo aquí [...] Incluso después, pues ya ¡llamábamos nosotros! Algún amigo mío, también de mi edad, entonces pues también yo los llamé a ellos y ya se vinieron también las familias.”

(Joaquín Zamoro)

L'articulació de les xarxes facilitava l'arribada, l'establiment dels nous pobladors, i en última instància determinava la tria del lloc, cosa que no significa que el procés migratori fos fàcil, sobretot en els seus inicis quan el règim concentrava els arribats a Barcelona, a Montjuïc, per retornar-los a les seves terres d'origen.

“Una tarde cogí el tren, me fui en mi bicicleta y pa Barcelona, como a Barcelona no se podía llegar directamente porque pues si te enganchaban al llegar a Barcelona ibas a Montjuïc, y de ahí hacían más o menos, como ahora hacen con los moros, y te despedían otra vez pallá [...] Cárcel no era, pero era como un campo de concentración donde los juntaban a todos.

Muchísimos, muchísimos vivieron en él, muchísimos, muchos, muchos, cayeron en Montjuïc, y muchos los devolvían para tras. [...] Pero yo, por no pasar por ahí pues me vine pa Martorell. En Martorell, exacto, yo solamente cambié de tren y de Martorell había un autobús que venía aquí a Sabadell. (...) Y bueno, llegué aquí, ya me estaban esperando porque sabían que llegaría, y bueno allí empezaron mis andanzas por Sabadell.”

(Juan González Merino)

Tanmateix, per al tema que ens ocupa aquí, l'interessant de retenir és veure com afectà aquesta doble realitat de l'emigració a Sabadell (els seus motivadors entre els primers que arribaren i la forma en què es donà la seva arribada), la conformació dels valors i actituds dels nous habitants dels barris, i l'articulació d'una identitat de barri. De fet, aquest procés determinà els materials de les noves identitats en dos sentits. En el primer, els nouvinguts a la ciutat no eren individus aïllats que s'incorporaven a una realitat totalment aliena. La seva arribada estava determinada per una cadena migratòria establerta prèviament, formada col·lectivament per persones que li eren pròximes tant en el seu origen, el poble, com en la seva destinació, la realitat de Sabadell. D'aquesta manera no s'enfrontaven tampoc individualment a una nova forma de vida, ho feien col·lectivament, des d'una cultura i un sentiment de pertinença que per molt desarrelats que se sentissin els era comuna. De fet, els nous suburbis no eren un agregat sense més d'éssers humans atomitzats, eren un gresol de xarxes relacionals lligades per una forta solidaritat sense la qual no s'hagués pogut produir la migració, enmig de les quals s'expressaven diverses identitats lligades a l'origen de cada un dels seus membres. D'aquesta manera:

“La gente de Jaén, de Torre Don Jimena, poco a poco fue creando una colonia importante. En los bautizos, las comuniones, se agrupaba toda la gente del pueblo. Era muy típico salir en colla del pueblo a tocar villancicos de casa en casa de los paisanos y resultaban ser una buena colla por las calles. Una de las collas más grandes que habían, porque entonces lo hacían también los demás pueblos. Cada uno hacía un poco el ritual, era casi todo el mundo el mismo: cogían las botellas,

cogían unos palos para hacer ruido y a cantar villancicos por la calle, que ya no se hacen esas cosas lógicamente. Cuando llegaban a casa de alguien, entonces pues cantando en la puerta, todos pa entro, nos sacaban mantecaos y pestiños. Sencillamente iban dando vueltas por todo el barrio y por todos los caserones y, las collas que yo recuerdo, eran collas importantes y después, los bautizos, las comuniones, las bodas, que todo el mundo se fijaba en todo el mundo.”

(Manuel Navas)

La conservació d'aquestes identitats d'origen no conformaven, en un primer moment, un sentiment de pertinença al barri, però estigueren en la seva base posteriorment. De la mateixa manera, en moltes d'aquestes primeres xarxes relacionals forjades en l'emigració, les primeres anelles de la cadena, aquells que havien arribat primer, esdevenien un referent ineludible. Havien forjat les primeres cadenes de solidaritat que havien permès a la resta acomodar-se amb millor o menor fortuna a la nova realitat, tenien accés a les millors feines i coneixements sobre com afrontar les noves realitats que afectaven els nous pobladors. De fet, aquells que havien marxat en primer terme, que alhora constituïen el sector més marginat dels seus pobles d'origen per motius en molts casos de caire sociopolític, ara s'erigien en els principals referents de les noves xarxes socials. Això no pogué deixar d'afectar el contingut i sentit que prengueren moltes d'aquestes noves identitats. Valors i actituds que es reforçaren en el procés de construcció dels barris.

Construint els barris

Una de les altres característiques centrals del procés migratori que es visqué sota el franquisme fou la gairebé nul·la intervenció de l'Estat en les primeres fases del fenomen, si no era en un sentit repressiu. Davant d'un dels principals esdeveniments de trasllat de població que s'havia viscut durant tot el segle XX el règim franquista no féu gairebé res. El barraquis-

me i els barris d'autoconstrucció foren la realitat predominant en les primeres fases d'assentament; els serveis socials només brillaren per la seva absència. En el cas de Ca n'Oriac, un dels primers barris d'assentament de Sabadell, l'aigua corrent no hi arribà fins al 1961; el clavegueram, fins a quatre anys després i la pavimentació, fins al 1971.⁹ De fet l'arribada de la pavimentació ja ens suggereix les característiques principals de l'aparent intervenció del règim en la construcció dels nous barris:

“Aquí hicieron una jugada y, es que se hacía pues una vivienda de tipo social, viviendas municipales que son las primeras que empiezan a hacerse en el barrio, y viene a inaugurarlas Juan Carlos. Entonces asfaltan lo que es la carretera y las calles sobre los primeros tramos, que eran para circular a la avenida, con objeto de que por donde pasara la comitiva se vea asfaltado, pero de ahí para allá no se asfalta absolutamente nada. [...] Ante la visita de Juan Carlos pues asfaltan la avenida que estaba muy mal, como una carreterita de tercera, en muy malas condiciones, ya la asfaltan, le ponen bordillos, se empieza a hacer los primeros tramos de acera, no todos, no en toda la avenida, pero empieza a hacerse, entonces se asfaltan todas las calles perpendiculares que dan a la avenida, con gesto que tú pasabas visualmente y veías que todo el barrio estaba arreglado, y era mentira y seguía sin haber cloacas, sin haber luz y sin haber agua. Por lo tanto, la luz tenía que ser la de un carburo, las cloacas tenían que ser a través de pozos nuestros, hechos manualmente cada uno individualmente en su casa y, el agua la teníamos que traer de los pozos tirando de una cuerda de los cubos y, pagando en aquellos entonces un duro a la semana a los propietarios que tenían un solar y, dentro del solar habían construido un pozo y, de ahí se sacaba el agua.”

(Francisco Morales)

De fet la situació dels barris era calamitosa durant aquests anys i per a l'immigrant acabat d'arribar suposava un xoc entre les imatges construïdes sobre Catalunya i les seves realitats vivencials.¹⁰ Potser el cas més extrem inicialment foren les coves de Sant

9 Carme VALLS, "L'oposició a Sabadell a partir de la revista *Can Oriach*", 1960-1977", tesina inèdita, 1983, Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, p. 58-78.

10 Per a un viu retrat de les sensacions que provocava aquest xoc: AHCONC, entrevista a Resurrección Fernández.

Oleguer, on s'assentaren part dels primers immigrants d'aquest període:

"La meva mare s'escrivia amb una família d'aquí que vivia al carrer Tetuan i li van dir: 'Bueno, mira, nosaltres avia'm si podríem venir. Portar la canalla, perquè aquí no hi ha sortida com vosaltres sabeu'. I bé, ells vivien amb uns familiars seus i diu: 'Aquí el gran problema que tenim és la vivenda. L'única solució és les coves. Hi ha les coves'. I a la meva mare doncs no li va importar. Me'n recordo que quan vam arribar era una nit de novembre, plovent. Ah! Nosaltres quan veníem al tren pensàvem 'serà una barraca'. Quan vam arribar, és clar, era..., era una habitació, un tros, dos de fet! I mare meva: 'És una cova!'. [...] Faltava aigua, no hi havia fonts, falta d'higiene; a les escoles, havien d'anar els nanos a les escoles tots plens de fang! Una cosa! Vam, vam viure uns anys molt durs a les coves de Sant Oleguer."

(Alvaro García Trabanca)

Situació –la de les coves– que amb els anys s'anà esmenant, forçant el trasllat de la població que hi vivia a nous suburbis d'autoconstrucció. Suburbis com la Creu de Barberà o, en part, Can Puiggener, on tampoc la situació era molt millor en els primers anys:

"Bueno, si te cuento el barrio. El barrio, la Cruz de Barberá era, bueno era un desierto, lo que pasa es que no había tantas viviendas como hay ahora, eso es lo primero y, luego que las calles no estaban arregladas, las calles eran de tierra, vamos, de tierra y de barro. Si era en verano, pues era una verdadera polvareda, bueno allí porque pasaban muy pocos coches, pero pasaban carros y todas esas cosas y, esto era... Y luego cuando llegaba ya el entretiempo o el invierno pues era un verdadero... en la calle en que estábamos nosotros había un lago de agua, bueno, allí había hasta ranas y todo en él, estaba allá el agua estancada y, tenías que pasar por la misma orilla, había puestas unas piedras, que habían puesto los mayores y por aquí podías pasar, porque sino te, si llevabas unos zapatos o unas alpargatas o lo que fuera pues te ponías perdido y, así estaba el barrio. Subíamos de allí al trabajo que estaba en Sabadell y había un caminito pa ir pa las fábricas y ahí, como yo viese que estaba lloviendo, pues eso era un verdadero barrizal, eso era un, ahí no había, de

asfalto nada. A la Cruz llegaba el autobús allí arriba, donde está ahora el Paseo Almogàvers en Espronceda. Allí llegaba el autobús, ya no bajaba más para bajo a ningún sitio. Cómo iba a bajar, sí no había, no había por dónde. Cuando te metías en el barrio, pues figúrate. Pues así, así estaba el barrio, era una barbaridad. Y en las casas, pues fíjate, cuando llegabas a la casa, de la calle que llegabas a casa, pues, 'aquí me tienes', si ibas sucio, pues fíjate, entrabas a la casa y bueno, era un, era un desastre."

(Juan González Merino)

"Bueno, había zonas... había una zona que estaba bastante mal en la parte de abajo de la calle Calpe que está cerca del barranco. Nosotros entramos a vivir en la parte de arriba de la calle Maestrazgo que eran casitas. No eran exactamente estadas, pero eran eso, eran casas que tenía el comedor y dos habitaciones. El wáter lo tenían comunitario entre dos plantas que tenía la casa. Casi todas eran más o menos así. ¡Pero eran casitas! Lo que pasa que estábamos de alquiler. [...] La parte de arriba de Can Puiggener era casi toda de autoconstrucción. O sea, cada uno se había hecho su... su casa como había podido. Después, en la parte baja, la parte de Tiana de Can Puiggener, había una parte que era autoconstrucción y que eran todo casitas muy próximas al río. ¡Que fueron los que la riada se llevó casi todo! ¡O todos! Y después, lo que hubo, fue la construcción de pisos ya por parte de una empresa que si no recuerdo mal se llamaba VISASA. Que son los pisos, los bloques de pisos que hay ahora."

(Joaquín Zamoro)

De fet, tal com ens indica aquest últim testimoni, a cavall entre la dècada dels seixanta i setanta els barris d'autoconstrucció donaren pas, a partir d'un urbanisme concertat entre l'Estat i la iniciativa privada altament especulatiu, a un nou tipus de barris a la ciutat. Eren barris de nova planta que tenien com a principal diferència, respecte als anteriors, que les cases ja estaven construïdes prèviament i tenien un mínim d'infraestructures bàsiques. Però poc més.

"Bueno la situación de los barrios era... yo me atrevería a decir denigrante. Es decir, ten en cuenta que, en fin, por ejemplo en Campoamor ya era un barrio que de alguna forma estaba organizado de una manera

bastante concretizada, por el hecho de que lo que se hicieron fueron viviendas, fueron pisos. [...] Pero todas las calles estaban todavía sin pavimentar y luces apenas había. Ten en cuenta que todo esto, toda la inmensa mayoría de la pavimentación de las luces, de los alumbrados y tal, todo esto, todo esto se hizo a partir del 79. Ten en cuenta que incluso ellos hicieron bloques de vivienda, que ni siquiera les hicieron las salidas para las aguas fecales que se fueran a conectar a generales. Es decir, hicieron la salida sí de los bloques de viviendas, pero hicieron como una especie de fosas sépticas.”

(Ginés Fernández)

“Urbanísticament Sabadell era una ciutat més aviat depriment. Jo em recordo a Can Rull mateix, que ja era un barri, hi havia moltes coses sense asfaltar, les cases una amunt, l'altra avall, l'altra al mig; a Campoamor... i ja no diguem després al Poblenou de la Salut.

Jo recordo tant a Campoamor, com a Can Rull, molts carrers sense asfaltar, amb poquíssims serveis públics, amb escoles molt deficitàries. A Poblenou de la Salut encara hi havia barracons com a cosa habitual [...]

Era una ciutat que notaves que hi havia un desastre urbanístic, un desastre de serveis tant a nivell doncs escolar com a nivell sanitari. És veritat, és clar, que hi havia hagut una allau immigratòria fortíssima, però no es va preveure res, ni estava pensat res i era una mica una anarquia constructiva acompanyada segur d'una especulació de molta gent, perquè és clar els terrenys... Per això també doncs els barris, les associacions de veïns, o els moviments veïnals es començaven a moure, doncs tenien un camp de treball que no tenia fi, podies començar a reivindicar perquè és que faltava de tot, faltava de tot, era una situació molt caòtica.”

(Lluís Casanoves)

Situació, tota ella, que suposava un fet diferencial respecte al Sabadell històric, reforçant la sensació de pertànyer a una altra ciutat, a un barri concret que res tenia a veure amb la ciutat. En primer terme per l'aïllament urbanístic que desconnectava els nous barris de la resta de la ciutat, però en segon terme perquè la mateixa experiència vivencial que imposava la situació dels suburbis es mostrava com un element diferenciador innegable.

“Teníamos bastante, bastante conciencia de que éramos de Ca n'Oriac [...]. Éramos gente diferente, porque procedíamos de sitios diferentes y era una cultura diferente, era un montón de cosas diferentes, pero es que a parte teníamos un barrio, que hasta que no entró Toni Farrés, cuando llegabas allí te llenabas de barro hasta las pantorrillas, si es que era brutal. Yo a los 13 años, cuando empecé a trabajar en Sabadell, claro la gente sabía que veníamos de Ca n'Oriac, o veníamos del Torrente o veníamos, claro por los pies [...]. Había muchísimo barro y era un hecho diferencial importante, muy importante. Bastaba con que pasases por donde es ahora el paseo Manresa y mirases a la gente a los pies y, según como llevases de barro los pies, pues así ibas. Me acuerdo incluso que al principio, bueno en un momento determinado te daba un poco de apuro. Cuando yo empecé a trabajar, primero en un almacén de entretelas [...]. Y después me fui a trabajar en un despacho textil, a los 14 años y medio, muy jovencillo, y resulta de que, joder, de que te daba apuro, te daba realmente apuro. Generalmente ahí en los despachos, en aquel tiempo por lo menos, te regalaban un par de telas para que tú te hicieras el traje, con lo cual, ya empecé a ser un poco diferente a la gente que hay en mi calle. Porque claro, la gente que había en mi calle trabajaban en fábricas de canoneros, de textil y yo trabajaba en el despacho de textil, con lo cual salía a trabajar llevando una bolsa, con unas botas de agua y me ponía las botas de agua, en Ca n'Oriac, y cuando llegaba al centro, cuando no había gente, me quitaba las botas, me ponía los zapatos y me guardaba, pues claro, porque daba un poco de vergüenza, daba un poco de apuro, porque tratabas con unas ciertas gentes. Y esa era un poco esa diferencia de venir de Ca n'Oriac, era en ese terreno. Por otra parte creo que después, y a veces lo he pensao, también fue uno de los motivos para ayudarme quizás a tomar conciencia de clase: como una zona de la ciudad pues tenía unas condiciones que otras zonas de la ciudad más pobres no tenían. Era Ca n'Oriac, Ca n'Oriac y todos los barrios, porque tenía amiguetes por todas las partes que coincidíamos por allí en los centros siempre con los zapatos llenos de barro que nos marcan, nos marcaban, y que éramos la gente de Ca n'Oriac, sencillamente, no éramos otra cosa, no éramos otra cosa.”

(Manuel Navas)

Però la construcció de les identitats de barri, més enllà de les identitats que les xarxes migratòries havien propiciat, no només es feren per exclusió. La definició no fou tan sols negativa –Sabadell és una altra cosa, una realitat de la qual estem poc connectats i marginats urbanísticament–, sinó que també es féu en positiu. A partir de les noves relacions socials que s'establiren en uns barris on, a més, a diferència dels pobles d'origen, es vivien unes condicions socials i de classe homogènies, produint que les relectures de les pròpies identitats d'origen tinguessin un fort component popular (és en aquest sentit que en els seus inicis no fos el mateix, per exemple, la Feria de Abril catalana que la seva homòloga andalusa). Si inicialment les xarxes relacionals tenien el seu principal nucli en les cadenes migratòries, reforçant les identitats d'origen, ben aviat la situació del propi barri obligà a estendre-les –de nou amb la solidaritat com a component essencial– més enllà. De fet els primers barris on s'assentà la migració foren, en molts sentits, materialment obra dels seus pobladors. Tot començava en la casa pròpia que a voltes àdhuc s'havia de fer d'amagat de les autoritats, però anava més enllà.

“Torre-romeu eren terres. El que vam comprar són los terrenos. Els dissabtes i els diumenges doncs amb l'ajuda d'una gent ens fèiem les cases amb materials dolentíssims. [...] També vam fer les cloaques, vam fer coses molt importants. Després, més tard, em sembla que una comissió de veïns va portar la llum.”

(Alvaro García Trabanca)

“En la sede de la Asociación de Vecinos de Ca n'Oriac [...] hacemos un acuerdo con Mútua Sabadell y, entonces nos ponen una ATS que viene para que los trabajadores pudieran inyectarse por la tarde cuando vinieran de trabajar, porque en el barrio no había absolutamente nada [...] y entonces las visitas médicas había que hacerlas en el centro de Sabadell. Pues teníamos dos ATS por la tarde que daba a que las personas mayores que no se podían trasladar y los que estábamos trabajando pues aquello que coges un resfriado y tal y te mandan que te inyecten durante una semana, pues entonces pues lo solucionamos de esa manera. [...] Eran los primeros servicios que teníamos en el barrio y que venía a través de las entidades sociales. [...] Nada

ha venido de afuera, se ha creado humanamente por las personas que aquí hemos vivido siempre.”

(Francisco Morales)

En la base d'aquesta construcció material i de serveis del barri es trobava la conformació d'unes xarxes socials del barri, ja no de colles formades a partir dels pobles d'origen o de famílies extenses, que abastaven des de la problemàtica social, l'oci, la religió o la política. En primer terme s'estenia la percepció d'una vida de barri pròpia.

“Per a mi al Poblenou de la Salut va ser allò de viure amb intensitat la cosa de veïnatge, de coneixement, perquè allò era un barri poble. Coneixies tothom. [...] La gent vivia molt bona comunicació amb tothom, [...] la sensació que tenies allà era que ens coneixíem tots, que de tots eres amic. Quan es feia alguna cosa doncs hi havia força participació. Hi havia molt respecte, venia un a casa, i tu anaves a casa d'algú. [...] Et senties bastant com a poble i amb un ambient de molt bona relació, almenys jo és com ho vaig viure així, ja dic potser hi ha gent que era més d'allà que portava deu anys, i en va estar vint més, que coneixia més ets i uts i podia haver-hi més distàncies. Però en general, doncs ja et dic hi havia molt bon ambient i molt bona relació.”

(Lluís Casanoves)

Però, passant de les sensacions més genèriques a les més concretes, la percepció que transmeten la majoria de testimonis entrevistats és la d'una intensa vida de barri amb múltiples formes relacionals basades en un oci comú, que sense solució de continuïtat passen per l'ajuda material, la lluita reivindicativa i finalment la política. L'aïllament urbà i les necessitats vitals els impulsaven a crear aquesta comunitat relacional que implicava un fort sentiment de pertinença al barri. Tot això en un moment històric en el qual la societat de consum de masses i d'integració comunicacional a partir de la difusió de la televisió, estava encara lluny de realitzar-se. Malgrat els miralls de l'Espanya del 600 i de les vacances pagades, que certes construccions mediàtiques ens transmeten sobre aquell temps i aquell país, la realitat és que fins a una data tan propera com 1969, estadísticament no és possible parlar d'una societat de consum a Espanya, on més de la meitat de la població comp-

tava amb aparells que així ho acreditaven.¹¹ Baixant de l'estadística als barris:

"Hombre pues yo te puedo decir que en el año 66 fue el primer televisor que entró a mi casa. Y en el 66 quiero decir que no era muy corriente que en la casa de un trabajador hubiera televisor, por lo tanto fui un privilegiado, y fui un privilegiado porque precisamente ese año nació un hijo mío y el padrino pues era un representante de aparatos de estos y entonces me lió de tal manera que ya vino el de la casa de los televisores a mi casa con él y 'venga que te damos todas las facilidades y no sé qué' y me vendieron tan bien la escoba que la compré. Y sí fue el primero y vuelvo a repetir que en la escalera mía, o sea lo que es la de todo el bloque, pues me parece que si habían tres televisores en aquel momento, ya me estoy casi casi pasando."

(Ginés Fernández)

"Ellos compraron un televisor, un televisor en blanco y negro pequeñito y nosotros me parece que compramos una nevera, una pequeña nevera y entonces veíamos la televisión en su casa, las películas. Iba yo y casi nos sentábamos en la cama, todos allí viendo la película aquella, ya ves tú la película que daban, me parece que la película la daban todos los martes nada más en la tele y la nevera que teníamos nosotros, una nevera pequeñita, pues entonces allí nos arreglábamos las dos familias, a meter allí. Como no había mucho que meter tampoco, tampoco era muy..., de eso sí que me acuerdo, me cago en la leche. Bueno, mira, unos teníamos la nevera y el otro el televisor. Sí."

(Juan González Merino)

Era així aquesta una societat en la qual molts dels missatges, interpretacions de la realitat i representacions d'un mateix en ella, s'havien de generar en la pròpia comunitat vivencial reforçant-ne el paper referent per a les persones i on l'oci era quelcom que es produïa gairebé exclusivament dins del propi barri.

"Generábamos grupos, creábamos grupos, era fácil llegar al tema, había un buen caldo de cultivo, porque había una asociación que era fácil poder llevar un

mensaje, no había la presión ideológica, por lo menos mediática de hoy día, con lo cual, no era tan difícil convencer a alguien. Eso es cierto, hoy día es más complicado convencer a alguien que haya visto la televisión y que le han repetido 40.000 veces una cosa, al final acaba creyéndose la televisión y es muy complicado que tú puedas dirigirte a la gente para... Hablábamos de cosas muy diferentes, hablábamos de sexualidad, hablábamos de la sociedad libre, empezamos a leer a gente que hablaban de amor libre, que hablaban de la lucha de clases, gente que te hablaba de las repercusiones del marxismo, con 17 años empecé a leer libros, a hacer seminarios, hacer cursos y todo eso fue creando una dinámica determinada."

(Manuel Navas)

"La relación, pues, empieza a hacer como todo lo que es una conglomeración humana, se empieza pues en los pequeños bares que empiezan a ponerse en la parte de delante de la casa [...]. Otra de las relaciones era pues en los deportes, en el típico partido que es a donde empezábamos, a nivel político, a entrevistarnos, cuando no nos podíamos ver en casa, o tal, pues en la hora del fútbol porque alrededor del fútbol había un poco de conglomeración de personas. Y bueno, allí ibas tomando contactos."

(Francisco Morales)

De fet, com la majoria de testimonis reflecteixen en els fragments citats anteriorment, ben aviat en el centre d'aquestes noves xarxes, que tenien el seu marc natural en el barri, sorgiren organitzacions de tipus social que les impulsaren en un sentit determinat. Si la nova comunitat vivencial havia crescut impel·lida per un urbanisme, esquarterada, també era natural que en la seva confrontació amb aquesta mateixa realitat, produís organitzacions socials i entitats culturals amb un fort contingut reivindicatiu, contestatari, igualitari i solidari que van donar una forma determinada al mateix sentiment i identitat de barri. Per posar-ne dos exemples:

"I allà, a Torre-romeu, és on es va crear el primer grup de JOC de Sabadell. [...] Venia molta gent jove. Teníem grupets d'aprenents, grupets de 18 a 21! Grup de pre-

11 J. M. MARÍN, C. MOLINERO, P. YSÁS, *Historia política, 1939-2000*, Madrid: Istmo, 2001, p. 160.

adults! Després les joves... Tant és així que el primer acte, públic, que es va fer a Sabadell de la postguerra, en un Primer de Maig, va ser a Torre-romeu. [...]

Després ja vam tenir contacte amb el Poblenou, després a Ca n'Oriac. Es van estendre a la majoria dels barris de Sabadell. A Torre-romeu, el Poblenou, Ca n'Oriac –bueno, després–, Campoamor, Can Rull... I va ser una època maca, no? I vam treballar la problemàtica dels joves treballadors.”

(Álvaro García Trabanca)

“La revista ‘Can Oriach’ era portavoz del barrio, incluso se vendía en el extranjero también y, claro, era un atractivo porque entonces los diarios pues, como sabes, estaban intervenidos por el Estado y, por lo tanto, quiere decir que claro tenía un atractivo, dijéramos, como un banderín, dijéramos, de poder decir pues aquellas cosas que otros medios no querían publicar.”

(Francisco Morales)

Però si les organitzacions de caràcter obrer, com la JOC, l'HOAC, i més centralment les CCOO, i la producció de mitjans de comunicació propis a partir d'una multiplicació de butlletins i revistes de barri com mai s'havia vist, eren el tram de fons que nodria part de les identitats d'aquestes xarxes, fou amb la creació d'associacions de veïns a partir de mitjans dels anys seixanta, on els barris trobaren el seu portaveu natural per fer front a les seves problemàtiques específiques.

“Las primeras luchas que se llevan a cabo a nivel vecinal, las primeras y más fundamentales vienen dadas por las escuelas. Yo he manifestado que cuando llegué aquí no había ninguna escuela en varios kilómetros, casi de lo que es hoy el centro de Sabadell para arriba no había ninguna escuela. Entonces ese era el primer handicap y con lo que las primeras luchas se empezaron a dar. Estaba también el tema de sanidad, el tema de las luces, el tema del agua, el tema de todo esto pues llevó a grandes movilizaciones en los barrios. Se dio un caso muy fuerte que fue el brote de meningitis que se dio aquí en este mismo sector, en el distrito tercero que se llama ahora y que hubo manifestaciones bastantes fuertes hasta que conseguimos enfrentamientos con el señor Bernabeu y compañía, ya que nos había prometido un día que podían utilizar las escuelas, hicimos

una asamblea con el concejal de Sanidad, y el de Gobernación, que era él. Habíamos quedado para otro día volver a reunirnos con todos los padres y todos allá, él había estado de acuerdo y cuando llegamos al otro día el director del centro nos dice que no tiene orden de que nos dejen el centro para la reunión. Nos vamos en manifestación hacia el centro, en medio del camino nos intercede la fuerza pública. Cuando están a punto de cargar llega un policía secreta, que vive todavía en Sabadell de los que en aquellos momentos había y conocidos por todos, tanto él para nosotros como nosotros para él. Y, vamos, se interpuso en aquel momento, llamó al Ayuntamiento, explicó cómo estaba la situación, que estaban a punto de comenzar unos enfrentamientos con la manifestación. Y entonces accedieron a recibir a una comisión, y cuando llegamos al Ayuntamiento nos llevaron los mismos coches de la policía...”

(Francisco Morales)

Tanmateix, és evident que aquest procés no va afectar de la mateixa manera tota la població dels barris, com també ho és que en la capacitat de mobilització que va mostrar el moviment veïnal, de la mateixa manera que el moviment obrer construït en part des dels mateixos barris, s'evidencià la seva intensitat en les darreries del franquisme. Sembla ser de tota manera, segons els mateixos testimonis, que es mantien actituds diferenciades segons el tipus de barri del qual parlem. De fet, semblaria que hi ha una correlació directa entre participació de les persones en la construcció del propi barri, i participació posterior en la vida del barri i en la capacitat de mobilització. Així:

“Los barrios cuando se forman tienen dinámicas distintas. Aquí yo he mencionado antes de que muchas casas han sido de autoconstrucción, eso quiere decir que éramos directamente todos de inmigrantes, que hemos ido situándonos y eso ha creado unas relaciones muy importantes. Sin embargo, cuando es un núcleo ya de viviendas hechas, bien por iniciativa privada o por la iniciativa municipal, hay otras características. Vienes y ya lo tienes todo hecho y entonces ya estás aislado en tu casa, es otra cosa a cuando se va haciendo día a día, dijéramos, con el esfuerzo de todos, y uno te presta el agua, uno viene incluso a ayudarte, tú vas otra vez cuando él la está haciendo a ayudarlo a él. Todo eso

crea una convivència y una forma de ver las cosas distintas a cuando tú vas allá y ya estás instalado en tu casa y no tienes que agradecer a ningún vecino nada.” (Francisco Morales)

“No, la convivencia aquí, en Campoamor, siempre ha sido buena porque no ha habido convivencia. Este barrio ha sido un barrio muy despreocupado de todo lo que ha sido responsabilidad colectiva; no ha habido ningún tipo de..., es decir muy poca, muy poca participación, muy poca preocupación. Esa plaza que está ahí, la plaza Picasso, eso era un vertedero, eso lo habían utilizado para hacer todas las vigas de los pisos estos porque los sitios de aquí de Espronceda. Entonces, cuando la empresa se marchó [...] eso lo utilizó el barrio para hacer un vertedero. Allí es donde se vertía toda la basura que sobraba en casa y que la gente pues, en fin, se tiraba y ahí iba a parar [...]. Entonces fuimos cinco o seis personas que estábamos en la Asociación de Vecinos un domingo y dijimos esto hay que darle un giro aquí. Cogimos unas carretillas, unas palas y comenzamos a limpiar todo eso y bueno de todo el barrio se acercaron como unas dos o tres personas más aparte de los que éramos de la junta, pero todo esto, toda la limpieza nos la tuvimos que hacer nosotros. Trajimos un container, lo llenamos dos o tres veces y a partir de aquí ya lo que hicimos a través de la asociación, fue pillar algún dinero para traer una pala que nos hiciera unos hoyos y pusimos tres árboles, los primeros tres árboles que se pusieron fueron los primeros que hay aquí en la plaza. Y después ya según fuimos poniendo algunos más, nos fuimos a las pistas, cogimos unos bordillos que había allí que habían tirados de alguna obra también que habían hecho. Nos los trajimos nosotros mismos, los fuimos poniendo, pero, vuelvo a repetir, esto con el sacrificio de seis o siete personas. Muchos de los vecinos que pasaban por allí pues se quedaban mirándonos y pues, en fin, si no se reían en nuestras narices sí que se volvían para..., disimulando un poco, pero se reían. En fin, ha sido un barrio, pues un barrio que no tiene una tradición de unidad y de preocupación de por cosas que nos han afectado a todos y que

aquí no ha habido ningún tipo de movimiento nunca que se haya manifestado colectivamente para decir: ‘Señores, esto nos corresponde y esto lo exigimos y esto lo reivindicamos porque tenemos derecho a ello’, jamás.”

(Ginés Fernández)

“Allà, als Merinals, era diferent del Poblenou [...] ja eren misses més tradicionals. No fèiem allò de reunir-se tots com al Poblenou al costat d’una taula, sinó que allà encara que no et foties gaires ornaments i coses, però bueno, vull dir que ja era una cosa, doncs ja era una parròquia i tal. [...] Venia un tipus de gent tradicional, i d’aquesta tradicional clar allò era una obra, eren pisos d’obra sindical, per tant allà hi havia gent de tot. Bàsicament gent treballadora, senzilla, sense cap ideologia especial, però és clar també hi havia els típics doncs, gent del règim que segurament algun familiar o alguna cosa així, li havien donat el pis, o policies, o gent una mica addicta, perquè és clar no deixaven de ser pisos d’això. [...] El que recordo durant aquells tres anys més o menys que jo hi vaig estar, doncs que la gent diguem-ne més normal sense cap ideologia o tal, es va adaptar molt a la nostra forma de fer, vull dir que no, no va haver-hi allí de dir un rebot. Sí que en canvi va haver-hi gent que era addicta al règim doncs va deixar de venir o tenia una actitud distant, o potser entrava per d’això, per ser, o per complir el precepte que li havien dit. Però vull dir que notaves que és clar, la gent diguem-ne pro-règim ja van veure que nosaltres anàvem per un altre, per un altre tarannà.”

(Lluís Casanoves)

Tanmateix, si bé en els barris de nova planta, a diferència dels barris d’autoconstrucció com les Termes, la Creu de Barberà, el Poblenou o Can Oriac, la presència d’aquestes xarxes de solidaritat era menor, i a la vegada la influència de les organitzacions que havien sorgit en els primers barris d’immigració de Sabadell, era més externa al propi barri, tampoc deixa de ser cert que amb les vagues de pagament d’inicis dels setanta, aquests tingueren un protagonisme notori.¹² I és que, de fet, fou aquesta matei-

12 Per al desenvolupament d’aquesta forma d’acció col·lectiva, en aquests barris, veure: Ricard MARTÍNEZ, “El moviment veïnal a l’àrea metropolitana de Barcelona durant el tardofranquisme i la transició: el cas de Sabadell (1966-1976)”, tesina inèdita, 1999, Universitat Pompeu Fabra, Barcelona.

xa acció reivindicativa i el pas a l'acció política per la lluita democràtica desenvolupada en els diversos barris de Sabadell, fos quina fos la seva intensitat d'identitat com a barri, la que posà finalment les bases per la superació de la dicotomia barris-ciutat. Al cap i a la fi la immigració, la situació als barris, les identitats que es generaven al seu si, etc., semblava que tot apuntava cap a un mateix camí:

112 "A nosaltres, a l'època aquesta ens va tocar viure uns moments determinats. Nosaltres ens vam trobar que estàvem a empreses que hi havia moviments conflictius, i sobretot la lluita obrera en general, les llibertats sindicals, les llibertats democràtiques. L'església, uns altres, molts de nosaltres érem creients, l'església amb el Concili Vaticà, va haver tota una transformació i ens va tocar viure aquests moments de, de... (somriu) de la vida, no? De dir, l'església per una banda, la problemàtica social i sindical per una altra, la problemàtica política i les llibertats democràtiques per una altra... Bueno, per una altra! Moltes coses anaven juntes! Casi tot anava junt, no?"
(Álvaro García Trabanca)

Ciutat i ciutadania

Si els materials, fragmentaris i parcials d'un procés més profund, complex i contradictori, que hem esmentat a partir d'una sola font, mostren una realitat que travessa gran part del període franquista, a mitjans dels anys setanta aquests estigueren en la base de les fortes mobilitzacions socials i polítiques, que contribuïren definitivament a la construcció de la ciutat democràtica en el cas de Sabadell. En aquest procés,¹³ especialment després de les mobilitzacions del 1973 pel conflicte de la Gran Via, que incorporaren gran part dels barris de Sabadell, àdhuc sectors del centre, el model de lluita desenvolupat pels barris s'estengué per tota la ciutat. Paral·lelament, les organitzacions de caràcter social i polític que tenien la seva base principal en els mateixos barris, es feren hegemòniques a la ciutat, convertint el programa social i polític que havien desenvolupat al llarg dels anys, en ineludible per la realització democràtica.

Finalment amb la consecució, el 1979, de l'Ajuntament democràtic, després d'un llarg interregne on el poder municipal franquista havia quedat col·lapsat després de la vaga general de Sabadell del 1976, s'inicià el procés d'articulació d'un sentiment de pertinença ja no només al barri, sinó també a la ciutat, a Sabadell. Les bases per a aquest camí foren posades per les mateixes persones que des dels recursos generats als barris, en les seves xarxes relacionals, havien desenvolupat tot un programa social i polític de transformació de la ciutat. I és que el sentiment de pertinença a una ciutat, com denunciaven molts dels habitants dels barris, va lligat indissolublement a l'existència d'una ciutadania. A la possibilitat d'exercir drets i d'incidir en el seu destí col·lectiu. Només quan això fou així, els barris es transformaren definitivament, i es connectaren urbanísticament entre ells formant una comunitat vivencial que anava més enllà dels límits del barri. D'aquesta manera no tan sols les identitats de barri es pogueren compartir amb un sentiment de ciutat, sinó que elles mateixes estigueren en el mateix origen per tal que això fos possible. ●

13 Procés que es pot resseguir a: Xavier DOMÈNECH, *Quan el carrer va deixar de ser seu. Moviment obrer, societat civil i canvi polític. Sabadell (1966-1976)*, Barcelona: Abadia de Montserrat, 2002, p. 121-300.